

**Arap Belagatinde Tenâfür-i Hurûf Olgusu:
Klasik Dönemden Modern Analizlere Mukayeseli Bir Bakış**
The Tanâfur al-Hurûf Phenomenon In Arabic Rhetoric:
A Comparative Perspective From Classical Period To Modern Analyses

Nihat TARI

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD,
Asst. Prof., Bitlis University,
Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
ntari@beu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0475-4419

DOI: 10.47424/tasavvur.1629333

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Nisan / April 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Tari, Nihat. "Arap Belagatinde Tenâfür-I Hurûf Olgusu: Klasik Dönemden Modern Analizlere Mukayeseli Bir Bakış". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025): 401-435. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1629333>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.
CC BY-NC 4.0

Öz

Bu çalışma, Arap belâgatinde önemli bir yere sahip olan tenâfûr-i hurûf (harflerin uyumsuzluğu) kavramını tarihsel ve modern bir perspektiften incelemektedir. Klasik dönem dilbilimcilerinin fonetik temelli yaklaşımlarından başlayarak, modern dilbilimsel analizlere kadar uzanan süreçte kavramın geçirdiği dönüşüm ele alınmıştır. Araştırma, tenâfûr olgusunun oluşum nedenleri, harflerin mahreç özellikleri ve ses kombinasyonlarının etkisi gibi teknik boyutların yanı sıra, kavramın edebi ve estetik yönlerini de değerlendirmektedir. Literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışma, tenâfûr kavramının yalnızca dilbilimsel bir olgu olmadığını, aynı zamanda edebi, estetik ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir olgu olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Araştırma, klasik teorilerden modern yaklaşımlara kadar geniş bir perspektifte, tenâfûr kavramının Arap dilindeki fesâhat ve belâgat üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Klasik dönemde tenâfûr, kelimelerin telaffuz zorluğu ve işitsel uyumsuzlukları bağlamında ele alınırken, modern dönemde bu kavram, dilin estetik ve fonetik boyutlarıyla ilişkilendirilmiştir. Çalışma, tenâfûr olgusunun tarihsel gelişimini ve farklı yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak, bu kavramın dilbilimsel ve edebi boyutlarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, modern sesbilim analizleriyle kavramın teknik yönleri detaylandırılmış ve tenâfûrün dilin karmaşık doğasını anlamadaki rolü vurgulanmıştır. Tenâfûr-i hurûf kavramının çok boyutlu analizi, Arap dilinin estetik ve fonetik zenginliğini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, Arap belâgatindeki önemli bir kavramın kapsamlı bir incelemesini sunarak, dilbilim ve edebiyat çalışmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Fesâhat, Tenâfûr-i Hurûf, Mahreç, Fonetik.

Abstract

This study examines the concept of tanâfur al-hurûf (disharmony of letters), which holds a significant place in Arabic rhetoric, from historical and modern perspectives. It addresses the transformation of the concept, starting from the phonetic-based approaches of classical linguists to modern linguistic analyses. The research evaluates not only the technical aspects of al-tanâfur, such as

its causes, the articulatory features of letters, and the effects of sound combinations, but also its literary and aesthetic dimensions. Conducted through literature review and comparative analysis methods, this study reveals that the concept of tanāfur is not merely a linguistic phenomenon but also a multifaceted concept with literary, aesthetic, and cultural dimensions. The research analyzes the impact of tanāfur on eloquence (al-fasāḥa) and rhetoric (al-balāgha) in the Arabic language from a broad perspective, spanning classical theories to modern approaches. In the classical period, tanāfur was addressed in the context of pronunciation difficulties and auditory disharmony in words, whereas in the modern period, it has been associated with the aesthetic and phonetic aspects of language. The study aims to better understand the linguistic and literary dimensions of this concept by exploring its historical development and the similarities and differences between various approaches. Furthermore, the technical aspects of the concept have been elaborated through modern phonetic analyses, emphasizing the role of tanāfur in understanding the complex nature of language. The multidimensional analysis of the concept of tanāfur al-hurūf contributes to our understanding of the aesthetic and phonetic richness of the Arabic language. This study aims to provide a comprehensive examination of an important concept in Arabic rhetoric, offering valuable contributions to linguistic and literary studies.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Fasāḥa, Tanāfur al-Hurūf, Articulation Point, Phonetics.

Giriş

Arap belâgati, dilin semantik katmanlarının yanı sıra fonetik özelliğiyle de ilgilenen bir disiplindir. Belâgat, kelimelerin bağlamsal anlamları, mecazları, kinayeli kullanımları gibi semantik yönlerini incelediği gibi kelimelerdeki harflerin mahreçleri, ses uyumları ve ritmik örüntüleri gibi müzikaliteyi ve çağrışımsal anlamlarını da fesâhat kavramı altında ele alır. Bu çift yönlü yaklaşım, Arap dilinin hem kulağa hem de zihne hitap eden bir ifade gücüne ulaşmasını sağlamıştır. Kelimenin fesâhat şartları bağlamında incelenen “tenâfur-i hurûf”, kelimelerin telaffuz zorluğunu ve işitsel uyumsuzluklarını ifade eden fonetik bir terimdir. Tenâfur, Arap dilinde kelimelerin fesâhatini etkileyen bir unsur olarak, tarihi süreç içerisinde birçok dilbilimci ve edebiyatçının dikkatini çekmiştir.

Klasik dönemden modern döneme kadar uzanan süreçte, tenâfûr kavramı farklı açılardan ele alınmış ve tenâfûrün oluşum kaynağı hakkında çeşitli teoriler geliştirilmiştir.

Tenâfûr-i hurûf konusunda yapılan çalışmalar, klasik dönemden modern zamanlara uzanan geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Klasik dilbilimcilerden Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî¹ (ö. 175/791), Câhiz (ö. 255/869) ve Rummânî (ö. 384/994), tenâfûrî harflerin mahreçleri ve telaffuz zorluğu ekseninde ele alarak kavramın fonetik temellerini şekillendirmiştir.² İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) sesbilimsel analizleri³ ve Kazvî'nin (ö. 739/1338) sistematik tanımı⁴, tenâfûr ile fesâhat arasındaki ilişkiyi belirleyen temel referanslar olmuştur. Modern dönemde Mustafa el-Merâgî (1881-1945) ve Ahmed eş-Şâyib (1896-1971), geleneksel "zevk-i sahîh" yaklaşımını yeniden yorumlarken;⁵ Muhammed en-Nüveyhî (1917-1980) ve Bekrî Şeyh Emîn (1930-2019), olguyu edebî bağlam ve anlama ilişkilendirerek kapsamını genişletmiştir.⁶ İbrahim Enîs (1906-1977) ve Muhammed Ali Rızk el-Hafâcî (?-1995) ise sesbilimsel çalışmalarla tenâfûrün teknik boyutunu modern metodolojilerle detaylandırmıştır.⁷ Ancak mevcut literatürde, tenâfûrün tarihsel evrimi ile modern yaklaşımların karşılaştırmalı

¹ Halil b. Ahmed'in tenâfûr konusundaki görüşleri, İbn Sinân el-Hafâcî tarafından nakledilmiştir. Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sa'îd el-Hafâcî el-Halebî, *Sirru'l-fesâha* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1982), 101.

² Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dâru ve mektebetü'l-hilâl, 1423), 1/77; Ebû'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî el-Bağdâdî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefüllah, Muhammed Zağlûl Selâm (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1976), 94-16.

³ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sirru sinâati'l-i-râb* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000), 1/79.

⁴ Ebû'l-Meâli Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003), 251-254.

⁵ Ahmed Mustafâ el-Merâgî, 'Ulûmu'l-belâga: *el-Beyân el-me'ânî el-bedî'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1993/1414), 16; Ahmed Şâyib, *el-Üslûb: Dirâse belâgiyye tahliliyye li-usûli'l-esalibi'l-edebiyye* (Kahire: Mektebetü'n-nehdâti'l-Mısıriyye, 1956), 199-200.

⁶ Muhammed en-Nüveyhî, *eş-Şi'rü'l-câhilî menhecün fi dirâsetihi ve takvîmih* (Kahire: ed-Dâru'l-kavmiyye, ts.), 1/68-69; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâga fi sevhîhi'l-cedîd: 'İlmü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1999), 30-32.

⁷ İbrahim Enîs, *Mûsîka's-sî'r* (Matba'atu Lecneti'l-beyânî'l-'Arabî, 1952), 22-29; Muhammed Ali Rızk el-Hafâcî, 'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabîyye: *Mukaddime fi'n-nazariyye ve't-tatbîk* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1979), 213-220.

analizini bütüncül bir şekilde ele alan çalışmalar eksiktir. Bu araştırma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve tenâfûrün dilbilimsel, edebî ve kültürel boyutlarını entegre eden bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın temel problemi, tenâfûr-i hurûfün Arap belâgatindeki yerini tarihsel gelişimini ve en önemlisi bu kavramın oluşum kaynağını incelemektir. Tenâfûr kavramı, belâgat ilminde “kelimenin ve kelâmın fesâhatine aykırı durumlar” başlığı altında iki ana kategoride ele alınmaktadır. Bu iki kategori, kelimelerin akıcılığı ve estetik değerinin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Çalışmada tenâfûrün yalnızca bir dilbilimsel olgu olarak değil, aynı zamanda edebi ve fonetik bir fenomen olarak da değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Araştırmanın amacı, tenâfûr kavramının tarihsel gelişimini ve farklı yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak, bu kavramın dilbilimsel ve edebi boyutlarını daha iyi anlamaktır. Bu bağlamda, çalışmanın hedefleri arasında klasik ve modern teorilerin karşılaştırılması, tenâfûrün Arap dili ve edebiyatındaki yeri ve önemi ile bu kavramın günümüzdeki yansımaları yer almaktadır. Ayrıca, tenâfûrün dilbilimsel analizlerdeki rolü ve edebi eserlerdeki etkisi de incelenecektir.

Bu çalışma, tenâfûr kavramının Arap belâgatindeki zenginliğini ve karmaşıklığını gözler önüne sermekte ve dilbilimsel analizlerin nasıl daha geniş kültürel ve entelektüel bağlamlara entegre edilebileceğini göstermektedir. Tenâfûr olgusunun tarihsel gelişimi, Arap dili çalışmalarının evrimini anlamak açısından önemli ipuçları sunmakta ve dilbilimsel analizlerin incelenmesine olanak tanımaktadır.

Araştırma, literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilecektir. Klasik belâgat eserleri, modern fonetik analizler ve Arap dili üzerine yapılan kapsamlı araştırmalar, çalışmanın temel kaynaklarını oluşturacaktır. Bu kaynaklar, tenâfûr kavramının tarihsel ve teorik temellerini anlamamıza yardımcı olacak ve modern yaklaşımlarla karşılaştırmalı bir analiz yapmamıza olanak tanıyacaktır.

Gelecekte yapılacak çalışmaların, tenâfûr kavramını daha geniş bir perspektiften ele alması ve disiplinler arası bir yaklaşımla incelemesi, Arap dili ve edebiyatı çalışmalarının yanı sıra genel dilbilim teorilerine, edebi eleştiri

yaklaşımlarına ve kültürler arası iletişim çalışmalarına da önemli katkılar sağlayabileceği kanaatindeyiz.

1. Tenâfûr-i Hurûf Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “tenâfûr” (تَنَافُرٌ) kelimesi, Arapça “نَفَرَ” kökünden türetilmiş olup “karşılıklı ayrılma ve uzaklaşma” anlamına gelen تَفَاعُلْ kalıbında bir mastardır.⁸ Etimolojik açıdan bakıldığında bu kök, bağlama göre çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, hastalıktan dolayı derinin etten ayrılması (نَفَرَ جِلْدُهُ), bir hayvanın veya kişinin ürküp kaçması (نَفَرَ الدَّابَّةُ وَغَيْرُهُ نَفَارًا) gibi kullanımlar, fiziksel yönden bir mekândan uzaklaşmayı simgeler.⁹ Yine sosyal bağlamda “insanların bir yerden topluca ayrılması” (يَوْمَ يَنْفِرُ النَّاسُ عَنْ مَوَاطِنِهِمْ), “nefr günü” (يَوْمَ النَّفَرِ)¹⁰ ve “anlaşmazlıkların çözümü için hakeme başvurulması”¹¹ gibi anlamlar da مُنَافَرَةٌ (münâfera) kavramıyla karşımıza çıkar. Türkçede “nefret etmek” kelimesi de bu kökten gelmekte ve duygusal kopuşu ifade etmektedir. Dolayısıyla نَفَرَ kökü ve ondan türetilen kelimelerin hem fiziksel hem de mecazi anlamda “uzaklaşma” ve “ayrılma” kavramlarını içerdiği anlaşılmaktadır.

Tenâfûr terimi, belâgat ilminde “kelimenin ve kelâmın fesâhatine aykırı durumlar” başlığı altında incelenmektedir. Kelimenin fesâhatine aykırı bir durum olarak تَنَافُرُ الْحُرُوفِ (harflerin telaffuz zorluğu) terimi kullanılırken kelimelerin

⁸ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn* (Beyrut: Dâru ve mektebetü'l-hilâl, ts.), “n-f-r”, 8/267; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mu‘cemü Mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), “n-f-r”, 5/459; Ebû Abdullah Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh* (el-Mektebetü'l-'asriyye, 1999), 1/315.

⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi'l-luga*, “n-f-r”, 5/459.

¹⁰ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyîsi'l-luga*, “n-f-r”, 5/459-560.

¹¹ Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed ‘İvâz (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, 2001), “n-f-r”, 15/151.

fesâhatine aykırı durumlar bağlamında ise تَنَافُؤُ الْكَلِمَات (kelimelerin uyumsuzluğu/sözün telaffuz güçlüğü) kavramı ile ifade edilir.¹²

Tenâfûr kavramına, ilk dönem dilbilimi ve belâgat kaynaklarında birçok dilbilimci ve belâgat alimi tarafından dikkat çekilmiş, fakat bu kavramın ilk sistematik tanımı Hatîb el-Kazvîni tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazvîni, “*el-Îdâh*” adlı eserinde tenâfûr-i hurûfu şu şekilde tanımlamaktadır:

التَّنَافُؤُ: مِنْهُ مَا تَكُونُ الْكَلِمَةُ بِسَبَبِهِ مُتَنَاهِيَةً فِي الثَّقَلِ عَلَى اللِّسَانِ وَعُسْرُ النُّطْقِ بِهَا، كَمَا رُوِيَ أَنَّ أَغْرَابِيًّا سُئِلَ عَنْ نَافِئِهِ فَقَالَ: تَرَكْتُهَا تَرْغَى الْهُعُجْعُ، وَمِنْهُ مَا هُوَ دُونَ ذَلِكَ كَلَفُظٍ مُسْتَشْهِرٍ.

“Tenâfûr, kelimenin telaffuzunda aşırı zorluk ve ağırlık yaratan durumdan (el-hu‘hu‘ gibi), daha az şiddetli olan duruma (müsteşzir gibi) kadar değişen seviyelerde görülen ses uyumsuzluğudur.”¹³

Bu tanımda, “telaffuz zorluğu” ve “dildeki ağırlık hissi” olmak üzere tenâfûrün iki önemli özelliğine vurgu yapılmaktadır. Bu özellikler, kelimenin akıcı ve estetik bir şekilde telaffuz edilmesini engelleyen faktörler olarak kabul edilmektedir.

Kazvîni’nin yaptığı bu tanım, sonraki belâgat bilginleri tarafından genellikle benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Örneğin Teftâzânî (ö. 792/1390), tenâfûr-i hurûf terimini daha özlü bir şekilde şöyle tanımlar:

التَّنَافُؤُ: وَصَفٌ فِي الْكَلِمَةِ يُوجِبُ ثِقَلَهَا عَلَى اللِّسَانِ وَعُسْرَ النُّطْقِ بِهَا.

“Tenâfûr, kelimenin dilde ağırlık oluşturmaya ve telaffuzunun zorlaşmasına neden olan bir niteliktir.”¹⁴

¹² Ebû Ya‘kub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1987), 416, 421; Kazvîni, *el-Îdâh*, 251, 254; Ebû İdris İmam Müeyyed Billah Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî el-‘Alevî, *et-Tirâzü’l-mütezzammin li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘asriyye, 2002), 3/34; 3/136; Sa’düddîn Mes‘ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me‘ânî* (Kum: Dâru’l-fikr, 1411), 315.

¹³ Kazvîni, *el-Îdâh*, 13.

¹⁴ Sa’düddîn Mes‘ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi’l-Miftahi’l-‘ulûm* (Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2001), 140; Teftâzânî, *Muhtasaru’l-me‘ânî*, 15.

Modern dönemde telif edilen bazı belâgat kaynaklarında, bu tanıma ek olarak “kulağa ağır gelen” ve “kulağı tırmalayan” gibi ifadeler de eklenmiştir. Örneğin Seyyid Ahmed el-Hâşimî bu tanıma biraz daha genişleterek şöyle tanımlar:

تَنَافُؤُ الْحُرُوفِ: وَصَفٌ فِي الْكَلِمَةِ يُوجِبُ ثِقَلَهَا عَلَى السَّمْعِ، وَصُعُوبَةُ أَذَائِهَا بِاللِّسَانِ، بِسَبَبِ كَوْنِ حُرُوفِ الْكَلِمَةِ مُتَقَارِبَةً الْمَخَارِجِ.

“Tenâfûr-i hurûf: Kelimedeki harflerin mahreç yakınlığı nedeniyle, kelinin kulağa ağır gelmesine ve dil ile telaffuz edilmesini zorlaştıran bir nitelikler.”¹⁵

Bu tanım, tenâfûr-i hurûfün sadece konuşan kişi üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda dinleyen kişi üzerindeki etkisini de vurgulamaktadır. Bu tanımla, tenâfûr kavramının hem üretim (telaffuz etme) hem de algı (işitme) boyutlarına bütüncül bir yaklaşımla dikkat çekilmektedir. Böylece dilin sadece iletişimsel boyutu değil, aynı zamanda estetik yönüne de vurgulanmış olmaktadır.

Yukarıdaki tanımlarda belirtildiği gibi fasih bir kelime, telaffuz kolaylığı, fonetik uyum ve işitsel estetik yönünden belli bir kriterle sahip olmalıdır. Bu bağlamda, fesâhat açısından ideal bir kelime, telaffuz edilirken konuşmacıya zorluk çıkarmayacak ve dinleyicide herhangi bir rahatsızlık hissi uyandırmayacak bir özelliğe sahip olmalıdır. Fakat, Arapçada bazı kelimelerin tenâfûr olgusu nedeniyle bu kriterleri karşılayamadıkları görülür. Örneğin مُسْتَشْرِزَات (müsteşzirât),¹⁶ نُفَاح (nukâh)¹⁷ ve ظَشَّ (zeşş)¹⁸ gibi kelimelerin ne kadar zor telaffuz edildiği açıktır. Bu gruptaki kelimeler kaynaklarda hafif tenâfûr örneği olarak

¹⁵ Seyyid Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.), 20.

¹⁶ Yükseltilmiş, dik veya çıkıntılı olan şeyler.

¹⁷ Temiz ve duru su.

¹⁸ Aşırı gürültü veya rahatsız edici ses.

gösterilir. Bunlarda farklı olarak الھُجْع (el-hu'hu'),¹⁹ صَھْصَلِيق (sahsalik)²⁰ ve اطرْعَشَّ (ıtragaşşe)²¹ gibi bazı kelimeler ise ağır tenâfür kategorisinde ele alınmaktadır.²²

Buradaki tenâfürün daha iyi anlaşılması için tenâfür içeren البَعاق (el-bu'âk)²³ kelimesi ile onunla eşanlamlı bazı kelimelerin karşılaştırılması yararlı olacaktır. Yağmurlu bulut anlamına gelen البَعاق kelimesinin, telaffuzu zor ve kulağa hoş gelmeyen bir yapıya sahip olduğu açıktır. Buna karşılık, aynı anlamı ifade eden الدِّيمَة (ed-dîme)²⁴ ve المِزْنَة (el-müzne)²⁵ kelimeleri hem telaffuz kolaylığı hem de işitsel estetik yönünden daha uygun örnekler sunmaktadır. Öte yandan çölde yetişen bir bitki anlamına gelen الھُجْع kelimesi, tenâfürün en uç örneklerinden birini teşkil etmekte ve telaffuz esnasında insanda adeta nefes kesici bir etki yaratmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi Arap dilinde kelimelerin fonetik özellikleri, dilin hem kullanımı hem de algılanışı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla kelimelerin telaffuzu ve cümlelerin oluşturulması sürecinde anlamın yanı sıra ses uyumu, telaffuz kolaylığı gibi unsurlar da dikkate alınmalıdır.

1.2. Tenâfürün Tarihsel Gelişimi ve Arap Dili Çalışmalarındaki Yeri

Tenâfür, Arap dili çalışmalarında özellikle belâgat ilmi çerçevesinde, tarihsel süreç içerisinde fark edilmiş ve geniş bir yelpazede incelenmiş dilbilimsel ve fonetik bir kavramdır. Bu kavram ilk olarak sarf çalışmalarında ortaya çıkmış, daha sonra belâgatte fesâhate aykırı durumların belirlenmesi bağlamında geniş bir tartışmaya konu olmuştur.

¹⁹ Çölde yetişen bir bitki.

²⁰ Yüksek sesli ses.

²¹ Hastalıktan kurtulup iyileşmek.

²² Alevî, *et-Tırâz*, 1/57; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkafî es-Sübîkî, *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'asriyye, 2003), 1/58-59; Merâgî, *'Ulûmu'l-belâga*, 1993/1414, 16; Abdurrahmân b. Hasan Habenke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabîyye usûsuhâ ve 'ulûmuuhâ ve funûnuhâ* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1996), 1/111.

²³ Yağmurlu bulut.

²⁴ Devamlı yağan yağmur.

²⁵ Yağmur bulutu.

Tenâfûr kavramı ile ilgili ilk izahatın morfoloji (sarf) çalışmalarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu alandaki dilbilimciler, Arapça kelimelerin yapısını ele alırken hazif (çıkarma), ziyâde (ekleme), kalb-ibdâl (ses dönüşümleri), idgâm (harflerin birleştirilmesi) gibi sesler arası ilişkileri incelemiş, böylece sesbilim ve morfoloji arasında güçlü bir ilişki kurmuşlardır.²⁶

Bu konuda özellikle İbn Cinnî'nin çalışmaları dikkat çekici niteliktedir. Onun, "*Sirru Sinâ'ati'l-i'râb*" ve "*el-Hasâis*" adlı eserlerinde yaptığı analizler, kelimenin ses yapısı ve Arap dilinin fonetiği açısından önemli veriler içermektedir. Bu bağlamda İbn Cinnî'nin yaptığı derinlemesine incelemeler, tenâfûr kavramının teorik alt yapısını oluşturmuş ve sonraki dönemlerde konunun geniş bir şekilde tartışılmasına zemin hazırlamıştır.²⁷

Tenâfûr kavramı ile ilgili ilk çalışmalar, hicri 2. yüzyılın sonlarında yaşayan Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) kadar uzanmaktadır.²⁸ Fakat tenâfûrün geniş bir şekilde irdelenmesi, bir sonraki asırda yaşayan Câhiz (ö. 255/869) ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Câhiz bu fonetik olaya harflerin birleşmesi anlamına gelen iktirân-i hurûf (اِئْتِرَانُ الْخُرُوفِ) tabiri altında ele almış, dilin doğal seyri içinde bazı harflerin belli bir kelimede bir arada kullanıldığını bazılarının ise aynı kelimede buluşamayacağını vurgulamıştır.²⁹ Câhiz'in bu konudaki izahatı, tenâfûrün yavaş yavaş sistemli bir şekilde incelenmeye başladığının bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Tenâfûr kavramı, sadece dilbilimcilerin değil, aynı zamanda kriptoloji (ta'miye) alanında çalışmalar yapan alimlerin de ilgisini çekmiştir. Bu alanda öne çıkan Kindî (ö. 252/866), İbn Düneynîr (ö. 627/1229), İbn 'Adlân (ö. 666/1268) gibi bazı düşünürler, kriptoloji çalışmaları sırasında Arap dilinde bir kelimede toplanamayacak harflerin istatistiksel verilerini hazırlamışlardır.³⁰

²⁶ Abdülhamîd Hindâvî, "Tahkik Bölümü", *el-Hasâis* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1952), 1/18; İhâb Hemmâm eş-Şivî, "el-Mütenâfirâtü's-savtiyye el-câize fi'l-binyeti's-sarfiyye", *Mecelletü külliyyeti'l-âdab Câmi'ati'l-Mansûriyye* 62 (2018), 268.

²⁷ Hindâvî, "Tahkik Bölümü", 1/18; Şivî, "el-Mütenâfirâtü's-savtiyye el-câize fi'l-binyeti's-sarfiyye", 268.

²⁸ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 101.

²⁹ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/77.

³⁰ Nasîra Şeyâdî, "Üsûlü't-tefkîrî'l-istilâhî es-savtî 'inde'l-felâsifeti'l-müslimîn ve mesâdiruhüm", *Mecelletü İhlât* 3 (2019), 45-46.

Çeşitli Arapça metinler üzerinde yaptıkları analizler, sonraki dönemlerde tenâfûr içeriğin kelimelerin tespiti için önemli bir veri kaynağını oluşturmuştur.³¹

Hicri 5. ve 7. yüzyıllar arasında tenâfûr kavramı, geniş bir yelpazede tartışılmış ve tenâfûrün oluşum kaynağı hakkında önemli teoriler geliştirilmiştir. Bu konuda yaptığı analizler ile dikkatleri üzerine çeken Ebü'l-Hasan er-Rummânî, İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) ve İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) gibi alimler, tenâfûr kavramını derinlemesine ve kapsamlı bir yaklaşımla incelemişlerdir.³² Söz konusu dilbilimciler, tenâfûrün sadece bir dilbilimsel veya fonetik bir terim olmanın ötesinde edebi eserlerin anlaşılabilirliğini ve estetik yönünü de etkileyen önemli bir faktör olduğunu vurgulamışlardır. Bu dönem, tenâfûrün daha sofistike bir yaklaşımla irdelendiği ve teorik çerçevesinin belirginleştiği bir zaman dilimi olarak değerlendirilebilir.

Sekkâkî (ö. 626/1229) ile birlikte belâgat ilmi, sistemli bir disiplin haline gelerek birçok belâgat kavramının terimsel tanımları yapılmıştır. Bu bağlamda fasih kelimelerin şartlarından biri olarak ele alınan tenâfûrün tanımı yapılmış ve oluşum kaynağına dair önemli görüşler ortaya konmuştur. Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'ını şerh eden Kazvîni, tenâfûr kavramını anlaşılır bir şekilde tanımlayarak belli örnekler ile somutlaştırmaya çalışmıştır. Sekkâkî ve Kazvîni sonrası belâgat çalışmalarında tenâfûrün mahiyeti ve oluşum nedeni üzerinde tartışmalar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Tenâfûr kavramına dair yapılan yorumlar, genelde Kazvîni'nin belirlediği kavramsal çerçeve etrafında yoğunlaşmıştır. Bu konuda ortaya çıkan görüşler ve yapılan analizler, tenâfûrün anlaşılmasına ve daha geniş perspektiflerden değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Konuyla ilgili yapılan tartışmalar, Kur'an-ı Kerim'de tenâfûr olgusunun var olup olmadığı meselesine kadar uzanmıştır.³³

³¹ Yahya Mîr 'Alem, "İshâmâtü 'ulemâi't-ta'miye fi'l-lisâniyyâti'l-'Arabiyye", *Mecelletü mecmâi'l-lugati'l-'Arabiyye bi Dimaşk* 3/79 (2005), 529-544; Şeyâdi, "Üsûlü't-tefkîrî'l-istilâhî es-savtî inde'l-felâsîfeti'l-müslimîn ve mesâdiruhüm", 45-46.

³² Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 101-102; Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, 96, 101, 104; Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1420), 1/173-174.

³³ Muhammed b. Osman ez-Zevzenî, *Şerhu't-Telhîs* (Berlin Halk Kütüphanesi, ts.), vr. 2; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141.

Tenâfûr olgusu, günümüzde de önemini korumakta, bazı belâgat ve fonetik çalışmalarda tartışılmaya devam etmektedir. Bir kısım araştırmacılar tenâfûrün tanımlanması ve oluşum nedeni bağlamında geleneksel yaklaşımları benimserken, diğerleri yeni bakış açıları sunmaktadır. Özellikle sesbilim alanında yapılan çalışmalarda tenâfûrün daha çok teknik analizler ile incelendiği görülmektedir.

2. Tenâfûr-i Hurûfün Oluşum Kaynağı ile İlgili Görüşler

2.1. Klasik Dilbilimcilere Göre Tenâfûr-i Hurûf

Arap dilbilimcileri ve belâgatçıları arasında, tenâfûrün bir olgu olarak görüldüğü ve dildeki varlığı konusunda genel bir uzlaşa olduğu söylemek mümkündür. Ancak tenâfûrün oluşum kaynağı hakkında çeşitli teoriler ortaya çıkmış ve bu konu farklı perspektiflerle incelenmiştir. Bu konuda zamanla büyük bir akademik literal veri oluşmuştur. Bu çalışmaların niceliği, tenâfûr kavramının karmaşık doğasını ve Arap dilbilimindeki merkezi konumdaki önemini yansıtmaktadır.

Tenâfûrün oluşum kaynağına dair ilk yorumun, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha* adlı eserinde, Ferâhîdî'nin harflerin telaffuz sırasındaki oluşan tenâfûr, harflerin mahreçlerinin aşırı yakın olması veya aşırı uzak olmasına bağladığını ifade etmiştir. Hafâcî'nin ifade ettiğine göre Ferâhîdî, harflerin mahreçleri arasındaki mesafenin aşırı derecede fazla olmasını "sıçrama"ya (طَفَر) aşırı derecede az olmasını ise "zincire vurulmuşun yürüyüşü"ne (مَشْيُ الْمُقْتَدِ) benzetmiş ve dil kaslarının her iki durumda da zorlandığına dikkat çekmiştir.³⁴

Tenâfûr kavramının gelişimine önemli katkılar sunan Câhiz, bu dilbilimsel olguyu şiirin estetiği ve akıcılığı bağlamında ele alır. Ona göre tenâfûr, şiirin akıcılığını ve sahip olduğu estetik değeri doğrudan etkileyen bir faktördür. O, bazı şiirlerin okumasının ve tekrarlamasının zorluğunu tenâfûr olgusuna bağlar. Câhiz, mükemmel bir şiiri tanımlarken, şiirdeki ses uyumunun ve fonetik akıcılığın önemine dikkat çeker; kelimelerin ve harflerin uyum içinde bir arada bulunması gerektiğini savunur.³⁵ Câhiz, bazı Arap harflerinin doğası gereği birbirlerine uyumsuz olduğuna inanır ve bunların bir kelimede birleşemeyeceğini

³⁴ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 101.

³⁵ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/75.

ileri sürer. Konunun izahı bağlamında zây (ز) harfinin, zâ (ظ), sîn (س), dâd (ض) ve zâl (ذ) harfleriyle aynı kombinasyon içinde gelemediğini söyler. Keza cîm (ج) harfinin zâ (ظ), kâf (ك), tâ (ط) ve gayn (غ) harfleriyle aynı kelimedede kullanılmayacağını belirtir.³⁶ Bu durum, harflerin kelimenin başında, ortasında veya sonunda olması fark etmeksizin geçerlidir. Câhiz, konunun anlaşılması bağlamında çeşitli örnekler sunar. Bununla beraber konunun çok daha geniş ve girift olduğuna dikkat çekerek kendisinin bu konuyu bütün boyutları ile ele almadığını belirtir.³⁷

Rummânî (ö. 384/994), tenâfûr kavramını Halîl b. Ahmed'in fikirleri ekseninde açıklar. Ona göre, tenâfûrün sebebi harflerin çıkış noktaları arasındaki aşırı yakınlık veya uzaklıkla ilgilidir.³⁸ Rummânî, Ferâhîdî'nin tenâfûr hakkındaki benzetmesinden yararlanarak, aşırı uzak harflerin dilin sıçramasına, aşırı yakın harflerin ise dilin zorlanmasına neden olduğunu söyler. O'na göre, fesâhat açısından ideal kelime, bu iki uç arasında bir kombinasyona sahip kelimedir. Rummânî, tenâfûr (تنافر) kavramını telâümün (تلاؤم) bir zıddı olarak değerlendirir ve kelimelerde ses kombinasyonunu üç temel kategoride inceler: Tamamen uyumsuz olan mütenâfir (متنافر), tam uyumlu mütelâim (متلايم) ve orta derece mütelâim kelimeler.³⁹ Rummanî, telâümü birbiriyle uyumlu harflerin oluşturduğu ses kombinasyonu olarak nitelendirirken tenâfûrün oluşumunu aşırı yakınlık veya aşırı uzaklık şeklinde açıklar. Rummânî'ye göre mütelâim bir kelime, anlamı kolayca anlaşılabilen, telaffuzu kolay ve kulağa hoş gelen bir özelliği sahiptir. Rummânî, mütenâfir ve mütelâim kelimenin fesâhat açısından değerini, aynı metnin güzel ve çirkin yazıyla yazılmış hallerinin okunma deneyimine benzeterek izah eder.⁴⁰ Rummânî, Kur'an'da geçen bütün kelimelerin mütelâim olduğunu ve bu durumun Kur'an'ın taklit edilmezliğinin (i'câz) bir göstergesi olduğunu savunur. Telâüm ve tenâfûrün kısmen sübjektif bir özelliğe sahip olduğuna dikkat çeken Rummânî, insanların uyumlu (mütelâim) ve uyumsuz (mütenâfir) sözü algılama konusunda farklı duyarlılıklara sahip

³⁶ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/77.

³⁷ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/77.

³⁸ Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, 96.

³⁹ Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, 94-95.

⁴⁰ Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, 96.

olabileceğini vurgular ve bunun nedeninin, insanlardaki bireysel algı ve ses estetiğinin deneyimi ile alakalı olduğunu belirtir.⁴¹

İbn Cinnî, Arap dilinde kelimeleri oluşturan harflerin telaffuz özellikleri ve birbiriyle kullanımlarına dair kapsamlı analizler yapmıştır.⁴² Bu bağlamda tenâfûr konusuna da değinen İbn Cinnî, kelimelerin sesbilim açısından özellikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ona göre Arap dilinde bir kelimenin güzel ve akıcılığı onu oluşturan harflerin mahreçleri ile doğrudan orantılıdır. Mahreçleri birbirinden uzak harflerden oluşan kelimelerin daha akıcı ve fasih bir yapıya sahip olduğunu; ancak boğaz harfleri başta olmak üzere yakın mahreçleri harflerin birleşimi ile oluşan kelimelerin ise kulağa hoş gelmeyen ve zor telaffuz edilen bir yapıda olduğunu belirtir.⁴³ İbn Cinnî, bu konudaki görüşünü desteklemek için çeşitli örnekler sunar. Örneğin مَهْه (meheh), فَهْه (feheh) ve ضَغِغَة (dagîga) yakın mahreçli harfleri barındıran kelimelerin son derece ahenksiz bir yapıda olduğunu, ancak شَدِيد (şedîd), سَدِيد (sedîd), حَدِيد (hadîd) ve جَدِيد (cedîd) gibi örneklerde görüldüğü gibi yakın mahreçli harfler arasında başka bir harf girdiğinde kelimenin akıcı bir yapıya kavuştuğuna dikkat çeker.⁴⁴ İbn Cinnî, Arap dilindeki kelimelerin kullanım sıklığını da üç başlık altında sıralar: a) Uzak mahreçli harflerden oluşan kelimeler (en sık kullanılan kelimeler), b) Aynı cinsten oluşan muda'af (مُضَعَّف) yapıları kelimeler (ikinci sırada en sık kullanılan kelimeler), c) Yakın mahreçli harflerden oluşan kelimeler (en az kullanılan kelimeler).⁴⁵

Büyük ölçüde İbn Cinnî'nin tenâfûr anlayışından etkilenen İbn Sinân el-Hafâcî, Rummânî'nin bu konudaki görüşüne şiddetle karşı çıkar. Ona göre tenâfûrün gerçek nedeni, harflerin mahreçlerinin aşırı uzak oluşu değil, yakın oluşudur. Dolayısıyla tenâfûrün temel nedeni, yakın mahreçli harflerin bir kelimede birleşmesi sonucu meydana gelen olumsuz kombinasyondur.⁴⁶ Hafâcî, mahreçleri uzak harflerden teşekkül eden kelimelerin ise aksine Arap dilinde

⁴¹ Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, 95.

⁴² İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/79.

⁴³ İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/430.

⁴⁴ İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/79-80.

⁴⁵ İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/79-80.

⁴⁶ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 101.

ses uyumu açısından en mütelâim (uygun) kelimeler olduğunu savunur. Bu durumu somutlaştırmak için aynı renklerden oluşan bir resim ile farklı renkler kullanılarak çizilen bir resmin insanda uyandırdığı hisse benzetir. Bu bağlamda farklı mahreçlere sahip harflerin oluşturduğu bir kelimenin insan kulağında daha hoş ve ahenkli bir izlenim bıraktığının altını çizerek.⁴⁷ Hafâcî, bu yaklaşımını desteklemek için çeşitli örnekler verir. Örneğin “ev, em” (أَمْ, أُم), “Elif-Lam-Mim” (اَلَمْ) gibi kelimelerin, farklı mahreçlere sahip harflerden oluştuğunu, buna rağmen telaffuzlarının gayet kolay olduğunu ifade eder. Fakat “ah” (أَهْ) ve “sz” (سَزْ) ve مُغْعَغ gibi yakın mahreçli harflerden teşekkül eden ses kombinasyonların telaffuzda zorluğa ve ahenksizliği neden olduğu belirtir. Hafacî, Arap dilindeki ibdâl (harfin başka bir harfe dönüşmesi), idgâm (harflerin birleşerek okunması) ses olaylarının, yakın mahreçli harflerin neden olduğu zorluğu aşmanın bir sonucu olarak gerçekleştiğini ileri sürer. Bu durum, tenâfürün asıl nedeninin harflerin uzak mahreçli olması değil, yakın mahreçli olması görüşünü desteklemektedir.⁴⁸

Belâgat ilminin kurucusu kabul edilen Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), tenâfür ve fesâhat kavramlarını çağdaşı Hafacî’den daha geniş ve farklı bir şekilde ele almıştır. Cürcânî, bir kelimenin sadece fonetik yapısına bakılarak onda tenâfür olup olmadığına karar verilemeyeceğini, aynı zamanda kelimenin kullanıldığı bağlamın (nazım) da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur.⁴⁹ Cürcânî’nin bu yaklaşımı, “fesâhati yalnızca fonetik düzeyde değerlendiren” dönemin yaygın anlayışına bir eleştiri niteliğindedir. Cürcânî’ye göre bir kelimenin fasih olup olmadığını belirleyen unsurlar, yalnızca sözcüğü oluşturan harfler değil, aynı zamanda kelimenin cümledeki konumu ve görevidir.⁵⁰ Cürcânî bu görüşünü Hûd Suresinin 44. ayetini⁵¹ örnek

⁴⁷ Hafâcî, *Sirru’l-fesâha*, 101.

⁴⁸ Hafâcî, *Sirru’l-fesâha*, 101.

⁴⁹ Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz fî ilmi’l-me’ânî*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2001), 39-40.

⁵⁰ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 40.

⁵¹ “وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْبَلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ” (Sonra) “Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!” denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî’nin

verir ve ayette yer alan her kelimeyi hem tek başına hem de ayetteki konumuna göre karşılaştırarak inceler. Bu ayete dair yaptığı analizleri ile Cürçânî, kelimelerin ayetin bütünü içinde oluşturduğu uyum ve ahengın tek başına ele alındığında ortaya çıkmadığı sonucuna varır.⁵² Onun bu bakış açısı, dilin estetik ve işlevsel olarak değerlendirilmesinde nazımın (sözdizim) önemini açıkça ortaya koymaktadır. Cürçânî'nin nazım teorisi, modern dönemde de birçok belâgatçının çalışmalarına temel teşkil etmiş ve dilbilimsel analizlerde bağlamın önemini ön plana çıkarmıştır.

İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), belâgatte birçok konuda Hafâcî'nin görüşlerinden etkilense de tenâfûr-î hurûf konusunda farklı bir görüş ortaya koymuştur. Ona göre bir kelimede tenâfûrün olup olmaması, yakın veya uzak mahreçli harflerin bir araya gelmesi ölçütün ile sınırlandırılmaz. İbnü'l-Esîr, tenâfûrün tespitinde yegâne ölçütün "semi" (السَّمْع) yani işitme olduğu görüşünü benimser.⁵³ Bu bağlamda dil kullanıcıları, kelimelerin fesâhatini anlamak için herhangi bir fonetik analizini ihtiyaç duymadan doğal olarak sadece işiterek tespit edebilirler. İbnü'l-Esîr, fesâhatin belirlenmesinde harflerin mahreçlerini esas alan Hafâcî'nin görüşünün pratikte uygulanabilir olmadığını ve dili konuşan insanların doğal algısıyla örtüşmediğini savunur.⁵⁴ Bu konuda eleştirilerini genişleten İbnü'l-Esîr, Hafâcî'nin benimsediği "yakın mahreç" teorisinin tenâfûrün tespiti konusunda birçok istisnası olduğunu örneklerle ortaya koyar. Örneğin, mahreçleri yakın harflerden oluşan شَجِي (şecî), جَيْش ve فَم (fem) gibi kelimeler, estetik yönünden fasih olduğu halde mahreçleri uzak harflerden oluşan مَلْع (mele'e) gibi kelimelerin mütenâfir olduğunu ileri sürer. Ayrıca, مَلْع gibi mütenâfir bazı kelimelerin, farklı harf dizilimleri sonucunda اَلِمَة ('alime), لَمْع (leme'a) gibi fasih bir yapıya dönüşebileceğini belirtir. Bu nedenle İbnü'l-Esîr, İbn Sinân'ın "yakın mahreç" teorisinin dil gerçekliğini tam olarak yansıtmadığını iddia eder.⁵⁵

üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi." Bk. Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 40.

⁵² Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 40.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 1/172-174.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 1/173.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 1/173.

Belâgat ilminin sistematik bir hüviyete kavuşmasında öncü bir rol oynayan Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm* adlı eserinde, kelime ve kelimelerin fesâhatine aykırı durumlar bağlamında tenâfür kavramını kullanmıştır.⁵⁶ Ancak Sekkâkî, bu kavramın mahiyeti, oluşum nedeni gibi hususları ele almamış, kelimenin ve kelimelerin fesâhatine aykırı bir durum olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Daha sonra Sekkâkî'nin *Miftâh*'ını *Telhîsü'l-Miftâh* adıyla kısaltan Kazvîni, bu eserine *el-Îdâh* isimli bir şerh yazmış ve orada tenâfür kavramını tanımlamıştır.⁵⁷ Orun yaptığı tanım, Sekkâkî'nin eksik bıraktığı bir noktayı tamamlar niteliktedir. Fakat kendisi de Sekkâkî gibi tenâfürün oluşum kaynağına dair herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Kazvîni'nin çağdaşı olan Yahyâ b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348), *et-Tırâz* adlı eserinde tenâfür konusuna dair kapsamlı bir analiz yapmıştır. Alevî, tenâfür konusunda genel olarak İbnü'l-Esir'in görüşlerinden etkilenmiş ve çoğu dilbilimcinin, tenâfür konusunda benimsediği harflerin çıkış yerleri teorisine karşı çıkmıştır.⁵⁸ Alevî'ye göre, harflerin yakınlık veya uzaklığını esas alan kurallar, fesâhatin ve tenâfürün belirlenmesi için tam bir kriter olamaz. Kendisi, bunun yerine fesâhat ve tenâfürün anlaşılmasında kriter olarak "zevk" kavramını öne sürer.⁵⁹ Onu bu bakış açısı, dil estetiğinin değerlendirilmesinde daha öznel ve kültürel bir yaklaşımı temsil etmesi açısından dikkat çekicidir. Alevî, kelimenin fesâhatinin harflerin çıkış yerlerinden ziyade dilin doğal akışı ve zevkle ilgili olduğunu savunur. Bu görüşüyle, dil estetiğinin mekanik kurallardan ziyade, dil kullanıcılarının doğal algısına dayandığını vurgular.⁶⁰ Alevî, fasih bir kelimenin oluşturulması için harflerin uyumu, kelimenin dengeli ağırlığı ve hareketlerin uygun sıralanması bazı kriterlerin bulunduğunu belirtir. Ancak bu kriterlerin katı kurallar olarak değil, dil topluluğunun zevkine göre şekillenen esnek prensipler olarak görülmesi gerektiğini savunur.⁶¹

Kazvîni sonrası dönemde, belâgat alanındaki çalışmalarda kelimenin fesâhati ve tenâfür konuları ele alınırken, genellikle Alevî'nin detaylı olarak

⁵⁶ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 421.

⁵⁷ Kazvîni, *el-Îdâh*, 13.

⁵⁸ Alevî, *et-Tırâz*, 1/59.

⁵⁹ Alevî, *et-Tırâz*, 1/59.

⁶⁰ Alevî, *et-Tırâz*, 1/60.

⁶¹ Alevî, *et-Tırâz*, 1/60.

açıkladığı “zevk” kavramı temel alınmıştır. Bu yaklaşım, o dönemde dil estetiğinin değerlendirilmesinde daha öznel ve kültürel bir bakış açısının benimsendiğini gösterir. Çoğu belâgat alimi, tenâfûrün ölçütü olarak “zevk-i sahîh” veya “zevk-i selîm” tabirini esas almış, böylece dilin estetik değerlendirilmesinde toplumun genel dil algısı ve kültürel birikimi ön plana çıkarılmıştır. Bu gelişme, belâgat çalışmalarında önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Önceki dönemlerde harflerin çıkış yerleri veya fonetik özellikleri gibi daha mekanik kriterlere dayanan değerlendirmeler, yerini daha bütüncül ve kültürel bir yaklaşıma bırakmıştır. “Zevk” kavramının ön plana çıkması, dilin sadece teknik özelliklerinin değil, aynı zamanda toplumun estetik anlayışının ve dil kullanım alışkanlıklarının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Ancak dönemin genel eğilimine rağmen, farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Örneğin, *et-Telhîs*’in şârihlerinden Muhammed b. Osmân ez-Zevzenî (ö. 792/1390), tenâfûr-i hurûf konusunda “mahreç yakınlığı” teorisini sıkı bir şekilde savunmuş ve bunu tenâfûrün belirlenmesinde tek ölçüt olarak kabul etmiştir.⁶² Zevzenî’nin bu yaklaşımı, oldukça tartışmalı bir iddiayı da beraberinde getirmiştir. Zira o, mahreçleri birbirine yakın harflerden oluşan kelimelerin, Kur’an’da yer alsalar bile tenâfûr örneği olabileceğini savunmuştur. Bu görüşünü teyit etmek için Kur’an’da geçen *﴿أَمْ أَغْلَظَ﴾*⁶³ kelimesini örnek olarak vermiştir.⁶⁴ Zevzenî’nin bu iddiası, Kur’an’ın dilsel mükemmelliği hakkındaki geleneksel İslami anlayışla çelişir görünmektedir. Bu nedenle Zevzenî, bu görüşünü daha geniş bir bağlamda açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bir metin içinde tek bir kelimenin fesâhat açısından uyumsuz olması, metnin genel fesâhatine zarar vermez. Bu düşüncesini desteklemek için Kur’an’daki yabancı kelimelerin varlığını örnek gösterir. Kur’an’da Arapça olmayan bazı kelimelerin bulunması, Kur’an’ın genel olarak Arapça olma özelliğini etkilemediği gibi fesâhat açısından zayıf sayılabilecek bazı kelimelerin varlığı da Kur’an’ın genel fesâhatine zarar vermez.⁶⁵ Zevzenî, bu yaklaşımıyla potansiyel bir tartışmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Kendisi, bir yandan Kur’an’daki bazı kelimelerin fesâhat

⁶² Zevzenî, *Şerhu’t-Telhîs*, vr, 2-3.

⁶³ Yâsîn, 36/60.

⁶⁴ Zevzenî, *Şerhu’t-Telhîs*, vr, 2-3.

⁶⁵ Zevzenî, *Şerhu’t-Telhîs*, vr, 3.

açısından sorunlu olabileceğini kabul ederken, diğer yandan bunun Kur'an'ın genel dilsel mükemmelliğine halel getirmeyeceğini savunmuştur.

Zevzenî'nin bu görüşü, sonraki belâgat alimleri tarafından çeşitli argümanlarla reddedilmiştir. Özellikle belâgat ilminde önemli bir konuma sahip olan Teftâzânî, kelimelerdeki tenâfürün yalnızca harflerin çıkış yerlerinin yakınlığı veya uzaklığı ile açıklanamayacağını savunmuş ve Alevî'in ortaya koyduğu "zevk-i sahîh/selîm" teorisini güçlü bir şekilde desteklemiştir.⁶⁶ Teftâzânî, Zevzenî'nin Kur'an'da fesâhate aykırı bazı kelimelerin bulunabileceği görüşünü ele almış ve bunu şiddetle reddetmiştir. Zevzenî'nin, Kur'an'daki yabancı kelimelerin varlığını tenâfürün varlığına kıyas etmesine karşı çıkan Teftâzânî, diller arasındaki benzerliklerin kelimelerin o dile ait olmadığı anlamına gelmediğini savunmuştur. Kur'an'ın Arapça oluşu ile fesâhati arasında yapılan kıyası hatalı bulan Teftâzânî, Kur'an'ın Arapça oluşunun genel yapısıyla ilgili olduğunu, fesâhatin ise tek tek kelimelerin düzgünlüğüne bağlı olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Teftâzânî'ye göre, bir metnin fesâhati içindeki tüm kelimelerin fasih olmasına bağlıdır ve fasih olmayan tek bir kelime bile metnin fesâhatini zedeleyebilir. Ayrıca Teftâzânî, Zevzenî'nin bu yaklaşımının Allah'a cehalet, acizlik veya hikmetsizlik atfetme gibi kabul edilemez teolojik sonuçlara yol açabileceğini vurgulamıştır.⁶⁸

2.2. Modern Belâgat Çalışmalarında Tenâfür-i hurûf Olgusuna Yaklaşımlar

Modern dönem (19. yüzyıl sonları ve sonrası), dil ve edebiyat alanında önemli gelişmelere sahne olmuş ve bu durum "harflerin uyumsuzluğu" olarak bilinen "tenâfür-i hurûf" olgusuna yönelik araştırmalara da yansımıştır. Bazı dilbilimciler, bu konuda geleneksel "zevk-i sahîh" yaklaşımını benimserken diğer bazıları, geleneksel yaklaşımları sorgulamış, tenâfürün her zaman bir kusur olmadığını, hatta bazen anlamı güçlendirmek için bilinçli olarak kullanılabileceğini savunmuşlardır. Bu bölümde, belâgat alanına önemli katkılarda bulunmuş ve bu alanda kapsamlı çalışmalarıyla dikkat çeken isimlerin tenâfür-i hurûf konusundaki yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

⁶⁶ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 15.

⁶⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 15.

⁶⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 141; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 15.

Modern dönemde geleneksel belâgat anlayışı ile tanınan Mustafa Ahmed el-Merâgî, tenâfûr-i hurûf kavramını “bir kelimenin telaffuzunun zor ve kulağa hoş gelmemesi durumu” şeklinde tanımlayarak İbnü’-Esîr sonrası oluşan klasik “zevk-i selîm” görüşünü savunmuştur.⁶⁹ Merâgî, bu olgunun belirli bir kurala bağlı olmadığını, ancak sağlam bir zevk ve belâgat ustalarının üsluplarını inceleyerek geliştirilen bir his ile anlaşılabilceğini öne sürmüştür. İbnü’l-Esîr’in yaklaşımını benimseyen Merâgî, tenâfûrün anlaşılmasında harflerin çıkış yerlerinin yakınlığına dayalı bir kuralın geçerli olamayacağını savunmuştur. Ayrıca kelimenin uzunluğunun da tenâfûrün oluşmasında belirleyici bir faktör olmadığını ifade eden Merâgî, Kur’an-ı Kerim’de geçen ⁷⁰لَيْسَ خَلْقُكُمْ وَتَعَالَى كَلِمَتُكُمْ لِيُحْكُمَ لَكُمْ (gibi uzun kelimelerin fasih olduğunu, ancak Arap dilinde سَلَقَ (selaka) ve حَنْشَلِيلَ (hanşelîl) gibi kısa kelimelerin ise tenâfûrlü olabileceğini vurgulamıştır.⁷¹ Tenâfûrün temel nedeni olmamakla beraber, üç harfli ve bazı dört harfli köklerin genellikle fasih olduğunu, beş harfli köklerin ise genellikle tenâfûr içerdiğini belirten Merâgî, bu nedenle Kur’an’da beş harfli köklerden türeyen kelimelerin bulunmadığını, sadece إِبراهيمَ (İbrahim) ve إِسماعيلَ (İsmail) gibi Araplaştırılmış peygamber isimlerinin yer aldığını açıklamıştır.⁷²

Merâgî ile benzer bir görüşte olan Ahmed eş-Şâyib, *el-Üslûb* adlı eserinde edebi ifadenin ses uyumu ve akıcılığı bağlamında tenâfûr konusuna değinmiştir.⁷³ Şâyib’e göre etkili bir edebi ifadenin oluşturulması için yazarın, sağlam edebi zevkiyle, metindeki uyumsuzlukları tespit edip giderme yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Bu uyumsuzluklar, harflerin uyumsuzluğundan kaynaklanan tenâfûr-i hurûf ya da kelimelerin uyumsuzluğundan kaynaklanan tenâfûr-i kelimât olabilir. Şâyib, uyumsuzluğun kaynağı ne olursa olsun, yazarın bu tür öğeleri metinden uzaklaştırabilmesi gerektiğini savunur.⁷⁴ Bu yaklaşım, edebi bir metnin sadece anlamının değil, aynı zamanda fonetik yönünün

⁶⁹ Merâgî, ‘Ulûmu’l-belâga, 16.

⁷⁰ Nûr, 24/55.

⁷¹ Merâgî, ‘Ulûmu’l-belâga, 16.

⁷² Merâgî, ‘Ulûmu’l-belâga, 16.

⁷³ Şâyib, *el-Üslûb*, 199-200.

⁷⁴ Şâyib, *el-Üslûb*, 199.

de önemli olduğunu vurgular. Ona göre iyi bir yazar, kelimeleri sadece anlamlarına göre değil, seslerine göre de seçmeli ve düzenlemelidir.⁷⁵

Modern dönemde Arap belâğati üzerine önemli çalışmaları bulunan Ahmed el-Hâşimî (1878-1943), Bedevî Tabâne (1914-2000), Abdurrahmân Habenneke el-Meydânî (1927-2004) ve Ahmed Matlûb'un da (1936-2018) tenâfûr konusunda geleneksel yaklaşımı sürdürdükleri görülmektedir.⁷⁶ Söz konusu yazarlar, eserlerinde tenâfûr konusunu ele alırken, eski belâgat alimlerinin görüşlerini temel almış ve tenâfûrün anlaşılması ile tespit edilmesinde sağlam bir edebi zevkin esas alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca, bir metnin uyumlu veya uyumsuz olduğunun belirlenmesinde sadece dilbilgisi kurallarının değil, okuyucunun veya dinleyicinin estetik algısının da önemli olduğunu savunmuşlardır. Söz konusu yazarlar, tenâfûr konusunda geleneksel yaklaşımı korumakla birlikte, bu kavramı daha geniş ve esnek bir çerçevede ele almış, tenâfûrün belirlenmesinde sadece katı dilbilgisi kurallarına bağlı kalmamış, aynı zamanda edebi zevk ve okuyucunun estetik algısı gibi subjektif faktörleri de değerlendirmelerine katmışlardır.⁷⁷

Cürcânî'nin nazım teorisini temel alan Muhammed en-Nüveyhî, tenâfûr kavramına radikal bir yaklaşım getirmiştir. Nüveyhî, klasik Arap belâgat geleneğinde genellikle bir kusur olarak kabul edilen tenâfûrün, aslında şiirsel anlatımı güçlendiren bilinçli bir tercih olabileceğini öne sürmüştür.⁷⁸ Bu bağlamda, zor telaffuz edilen veya kulağa hoş gelmeyen kelimelerin, şiirde anlatılan durumun zorluğunu veya karmaşıklığını yansıtmada etkili olabileceğini savunmuştur. Nüveyhî, tenâfûrün şiirsel anlatımdaki rolünü beş temel argüman üzerinden savunur: Bilinçli kullanım ve anlamsal uyum, görsel ve işitsel uyum, duysal deneyim, şiirsel etki, dilbilimsel ve fonetik analiz. Bu argümanları desteklemek için çeşitli şiir örnekleri sunar ve bunları detaylı bir şekilde analiz eder.⁷⁹

⁷⁵ Şâyib, *el-Üslûb*, 200.

⁷⁶ Haşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 20; Bedevî Ahmed Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye* (Riyâd: Dâru'l-menare, 1988), 669; Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 1/111-112; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavvürühâ* (Bağdat: Matbû'âtü'l-Mecma'i'l-'ilmiyyi'l-'Irâkî, 1986), 2/360.

⁷⁷ Haşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 20; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, 669; Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 1/111-112; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahât*, 2/360.

⁷⁸ Nüveyhî, *eş-Şi'rü'l-câhilî*, 1/68-69.

⁷⁹ Nüveyhî, *eş-Şi'rü'l-câhilî*, 1/68.

Örneğin Cahiliye dönemi şairlerinden el-A‘şâ’nın “هَزَكُوْلَةُ فُنُقٌ دُرٌّ مَرَّافُهَا” mısrasındaki kelimelerin ve özellikle damme (ötre) harekelerin çokluğunun, tasvir edilen kadının iri ve yuvarlak hatlarını ses yoluyla yansıttığını öne sürer.⁸⁰ Nüveyhî’ye göre, bu tür kullanımlar şiirin sadece zihinsel değil, aynı zamanda duysal bir deneyim olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tenâfûrün şiirin genel etkisine katkıda bulunabileceğini ve bazen şiirin en etkileyici unsurlarından biri olabileceğini savunur.⁸¹

Tenâfûr kavramını benzer şekilde ele alan Bekrî Şeyh Emîn, kelimelerin fesâhatinin değerlendirilmesinde yalnızca harflerin çıkış yerlerinin yakınlığının değil, aynı zamanda anlam, bağlam ve çağrışım gibi unsurların da dikkate alınması gerektiğini savunmuştur.⁸² Şeyh Emîn’e göre, bir kelimenin fesâhati, sadece ses yapısına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir konudur. Bu bağlamda, kelimelerin fesâhati, okuyucu veya dinleyicide uyandırdığı etkiye, anlamı ne kadar iyi aktardığına ve estetik bir tatminkârlık sağlayıp sağlamadığına bağlıdır.⁸³ Şeyh Emîn, bu konudaki görüşünü desteklemek için klasik Arap şiirlerinden ve Kur’an-ı Kerim’den örnekler sunmuştur. Örneğin, ünlü Câhiliye şairi İmru’ül-Kays’ın (ö. 540 dolayları) şiirinde geçen “مُسْتَشْرِزَات” kelimesinin, dağınık ve karmaşık saçları tasvir etmek için kullanıldığını ve ses yapısının anlamı pekiştirmede etkili olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Kur’an-ı Kerim’deki ﴿إِنَّا قُلُوبُ﴾ “yere çakılıp kaldınız”⁸⁴ ifadesi, muhatapların içinde bulundukları ruh halini aktarmada önemli bir etki uyandırdığını ifade etmiştir.⁸⁵

Abdülfettâh Besyûnî (1950-), bağlam teorisini savunan Nüveyhî ve Şeyh Emîn’in yaklaşımlarını daha da geliştirerek, tenâfûrün anlaşılmasında klasik zevk-i sahîh teorisi ile bağlam teorisinin bir sentezini oluşturmuştur.⁸⁶ Besyûnî

⁸⁰ Şiirin tamamı şu şekildedir: كَأَنَّ أَحْمَصَهَا بِالشَّوْكِ مُنْتَعِلٌ هَزَكُوْلَةُ فُنُقٌ دُرٌّ مَرَّافُهَا * “Kalm, iri yapılı, güçlü bir kadındır, sağlamdır dirsekleri; Ayak tabanları, dikenlerle kaplı bir ayakkabı giymiş gibidir.”

⁸¹ Nüveyhî, *eş-Şi‘rû’l-câhilî*, 1/68.

⁸² Şeyh Emîn, *el-Belâga fî sebbihe’l-cedîd*, 30-32.

⁸³ Şeyh Emîn, *el-Belâga fî sebbihe’l-cedîd*, 30.

⁸⁴ et-Tevbe, 9/38.

⁸⁵ Şeyh Emîn, *el-Belâga fî sebbihe’l-cedîd*, 31-32.

⁸⁶ Abdüfettâh Besyûnî Feyyûd, *‘İlmu’l-me‘ânî dirâse belâgiyye ve nakdiyye li mesâilî’l-me‘ânî* (Kahire: Mektebtü Vehbe, 1407), 24-26.

de Şeyh Emin'in örnek olarak gösterdiği مُسْتَشْرِزَات kelimesi ile ﴿إِنَّا قُلْتُ﴾ ayetini kendi teorisini desteklemek için kullanmıştır. Besyûnî'ye göre tenâfûr, sadece harflerin mahreçlerinin yakınlığı veya uzaklığı ile açıklanamaz, bunun yerine kelimelerin fesâhatini değerlendirirken sağlam edebi zevk, estetik anlayış ve bağlamsal faktörler de dikkate alınmalıdır. Ona göre tenâfûrün belirlenmesinde zevk-i sahîh esas olmakla beraber kelimenin bağlamı da gözden kaçırılmamalıdır.⁸⁷ Besyûnî'nin bu yaklaşımı, Arap dilbilimi ve belâgat çalışmalarında dilin daha dinamik ve çok boyutlu bir anlayışla ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

2.3. Modern Arap Dili Fonetiginde Tenâfûr-i Hurûfün Oluşumu ve Tenâfûr Örneklerinin Bilimsel Analizi

Arap dili fonetiğinin temelleri, İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması ve aktarılması ihtiyacından doğan tecvid çalışmalarıyla başlamıştır. Bu kutsal metnin fonetik özelliklerini koruma gayesi, erken dönem Müslüman âlimlerin ses bilimi üzerine sistematik araştırmalar yapmasına vesile olmuştur.⁸⁸ Ayrıca Arap dilbilimciler, özellikle Halil b. Ahmed, İbn Cinnî gibi öncü isimler, dilin ses yapısını derinlemesine inceleyerek harflerin mahreçleri, ses özellikleri ve birbirleriyle etkileşimleri üzerine kapsamlı eserler kaleme almışlardır. Bu klasik dönem çalışmaları, Arapçanın fonetik sisteminin temel taşlarını oluşturmuş ve sonraki dönemler için sağlam bir bilimsel miras bırakmıştır.⁸⁹

Modern döneme gelindiğinde, Batı'daki dilbilim ve fonetik alanındaki gelişmelerin Arap dünyasına aktarılmasıyla birlikte, geleneksel yaklaşımlar yeni bilimsel metodolojilerle harmanlanmıştır. Modern dönemde gelişen fonetik bilim ile klasik morfoloji ve tecvit ilimlerdeki kavramların daha objektif ve ölçülebilir kriterlerle analiz edilmesinin önü açılmıştır. Bu bağlamda ağırlıklı olarak klasik belâgat kaynaklarında geçen ve fonetik bir olgu olan "tenâfûr" kavramı ses bilim çalışmalarına konu olmuştur. Bu kavramla ilgili ölçülebilir kriterlerle analiz edilmesinin önü açılmıştır. İbrahim Enîs, Temmâm Hassân ve

⁸⁷ Feyyûd, *İlmu'l-me'ânî*, 25.

⁸⁸ Gânım Kadûrî el-Hamad, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvid* (Amman: Dâru Ammâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2007), 46-47.

⁸⁹ Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, 101; İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, 2/230.

Muhammed Ali Rızk el-Hafâcî gibi yazarlar, bu kavram ve örnekleri ile ilgili kapsamlı analizler yapmışlardır.

Tenâfûr konusunda önemli izahatta bulunan Temmâm Hassân (1918-2011), Arap dilinin fonetik ve semantik yapısının uyumsuzluk (tenâfûr) ve aşırı benzerlikten (temâsül) kaçınma eğilimi gösterdiğini ileri sürmüştür.⁹⁰ Bu eğilimin dilin hem sistematik yapısında hem de bağlamsal kullanımında gözlemlendiğini belirtmiştir. Hassân, bu fenomeni “Arap zevki” olarak nitelendirdiği dilsel bir tercihle ilişkilendirmiş ve bu tercihin, anlam belirsizliğini önleme amacına hizmet ettiğini savunmuştur.⁹¹ Ona göre, Arapça’da farklılık (تَخَالُف) prensibi, ses çıkış yerlerinin yakınlığı ve uzaklığı gibi fonetik özellikler üzerine inşa edilmiştir ve kelimelerin oluşumundan cümle yapısına kadar dilin çeşitli seviyelerinde etkisini göstermektedir. Bu prensip, klasik Arap edebiyat eleştirmenlerinin “lafzi tenâfûr” kavramının temelini oluşturmuş ve dil kullanımında bir denge unsuru olarak işlev görmüştür. Hassân’ın bu analizi, Arap dilinin estetik ve işlevsel yönlerini bütünleştiren kapsamlı bir dilbilimsel yaklaşımı yansıtmaktadır.⁹²

Muhammed Hassân et-Tayyân (1955-) ve Fevzî Hasan eş-Şâyib (1944-) gibi çağdaş dilbilimciler, Arapçanın fonetik yapısı hakkında önemli gözlemlerde bulunmuşlardır.⁹³ Bu dilbilimcilerin analizleri, Arapçanın ses sisteminin karmaşık ve incelikli doğasını ortaya koymaktadır. Tayyân’ın görüşüne göre, Arapçada ses uyumsuzluğu (tenâfûr), seslerin birbirinden uzak olmasından değil, aksine çok yakın olmasından kaynaklanır. Bu teori, klasik mahreç yakınlığı fikrine dayanmaktadır. Tayyân, boğaz, diş eti ve dil ucu gibi yakın bölgelerden çıkan seslerin Arapça kelime yapısında genellikle bir arada bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁴

⁹⁰ Hassan Temmâm, *el-Lugatü'l-‘Arabiyye mebnâhâ ve ma ‘nâhâ* (Dâru’s-sakâfe, 1994), 264-265.

⁹¹ Temmâm, *el-Lugatü'l-‘Arabiyye*, 264.

⁹² Temmâm, *el-Lugatü'l-‘Arabiyye*, 264-265.

⁹³ Muhammed Hassân et-Tayyân, *Keyfe tagdû fasîhen ‘affe’l-lisân* (Kuveyt: Vizaretü’l-evkâf ve’s-şuûnî’l-İslâmiyye, 2012), 45-46; Fevzî Hasan Şâyib, *Eseru’l-kavânîni’s-savtiyye fî binâi’l-kelime’l-‘Arabiyye* (Ürdün: ‘Alemü’l-kutubi’l-hadîs, 2004), 15-18.

⁹⁴ Tayyân, *Keyfe tagdû fasîhen ‘affe’l-lisân*, 45-46.

Şâyib ise Arapçanın kelime oluşturma sürecinde, seslerin çıkış noktalarının birbirinden uzak olmasına önem verdiğini vurgulamıştır. Bu özellik, dilin rahat ve akıcı bir şekilde konuşulmasını sağlar. Şâyib'e göre, bu yapı adeta müzikal bir çeşitlilik yaratmakta ve seslerin gerçek doğasını ortaya çıkarmaktadır. Böylece hem konuşmada hem de dinlemede karışıklık önlenmektedir. Arapça, ses uyumsuzluğundan kaçınmak ve kelimelerin açık ve anlaşılır (fasîh) olmasını sağlamak için, çıkış noktaları birbirine çok yakın olan sesleri aynı kelime içinde kullanmaktan genellikle kaçınır.⁹⁵ Ancak Şâyib, bazı kalıplaşmış ifadelerde veya belirli ses dizilimlerinde benzer veya yakın seslerin yan yana gelebileceğini de belirtmiştir. Bu durumlarda, dil sesler arasında bir etkileşim ve uyum sağlama mekanizması geliştirmiştir.⁹⁶

Klasik dilbilimcilerin مُسْتَشْرَرَات ve مُعْجَع gibi kelimelerdeki tenâfûr analizleri, fonetik ayrıntılara girmeden genellikle harflerin mahreçlerinin birbirine çok yakın olmasına bağlanmıştır. Örneğin, مُعْجَع kelimesinde bulunan ه (he), ع (ayn), خ (hâ) harfleri, boğaz bölgesinden çıkan seslerdir ve mahreçleri birbirine oldukça yakındır. Kelimedeki ع harfinin iki kez tekrar etmesi de tenâfûre katkıda bulunan bir faktör olarak görülmüştür.⁹⁷ Benzer şekilde مُسْتَشْرَرَات kelimesinde de mehmûse ve şedide olan ت (te) harfinin, mechûre (ötümlü) ve rihvet (sürtünmeli) olan س (sin), ش (şın) harfleri arasında gelmesi ve safîr (ıslık sesli) harflerin peş peşe gelmesinin tenâfûr nedeni olarak değerlendirilmiştir.⁹⁸

Arap dil fonetiği alanında önemli çalışmalar yapan İbrahim Enîs'in analizleri, bu konuda yeni bir bakış açısı sunmuştur. İbrahim Enîs, tenâfûrün oluşum nedenlerini iki ana faktöre bağlamaktadır. Birincisi, kas eforunu (الْجَهْدُ الْعَصَلِي)

⁹⁵ Şâyib, *Eseru'l-kavânîni's-savtiyye*, 15-17.

⁹⁶ Şâyib, *Eseru'l-kavânîni's-savtiyye*, 18.

⁹⁷ Bahâüddîn es-Sübkî, 'Arûsü'l-efrâh, 1/58; Alevî, *et-Tırâz*, 1/57; Abdülmüte'âl Sa'îdî, *Bugyetü'l-îdâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 1/12.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir*, 1/205; Alevî, *et-Tırâz*, 3/136; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ muhtasari'l-ma'ânî*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-mektebetü'l-'asriyye, 2007), 1/149-150; Ebû İshâk 'İsâmüddîn İbrahim b. Muhammed b. 'Arabşah İsferâyîni, *el-Atvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 2001), 1/163.

içeren genel bir sebep olup, tüm dillerde ortak olarak görülür. Enîs'e göre, daha fazla kas eforu gerektiren harfler genellikle kulağa hoş gelmeyen ve müzikal açıdan zayıf sesler üretir. Örneğin, Arapçadaki hemze harfi, gırtlaktan çıktığı ve telaffuz edilirken boğulma hissi verdiği için bu kategoriye girer. Benzer şekilde, ع harfi ve ıtbak harfleri de dilin özel bir pozisyon almasını gerektirdiğinden telaffuzu zor harfler arasındadır.⁹⁹ İkinci faktör ise kullanım sıklığıdır. Yani bu tür kelimelerin az kullanılmış olmasıdır (فَلَّةُ الشُّيُوع). Enîs, bu faktörün dillere göre değişkenlik gösterdiğini belirtir. Bir dilde az kullanılan bir ses kombinasyonu, başka bir dilde yaygın olabilir. Sık kullanılan ses kombinasyonları, o dilin konuşucuları için alışılmış ve kolay telaffuz edilen yapılar haline gelirken, nadir kullanılan kombinasyonlar kulağa yabancı gelebilir ve telaffuzda zorluklara neden olabilir. Bu iki faktör, birlikte ele alındığında, belirli ses kombinasyonlarının neden tenâfûre yol açtığını ve dilin doğal akışını nasıl etkilediğini açıklamaktadır.¹⁰⁰

Önceki dil alimlerinin, مُسْتَشْزِرَات ve مُعْجَع kelimelerindeki tenâfûrün fonetik analizini yapan Enîs, söz konusu kelimelerde tenâfûrün oluşum biçimini yeni bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.¹⁰¹ Enîs'e göre klasik belâgat ve dilbilimcilerin tenâfûrün analizi bağlamında sesli harflerin (harekelerin) rolünü yeterince dikkate almamışlardır. Ona göre Arapçada harflerin okunuşunu sağlayan ve onları canlandıran unsurlar, hareketler olarak adlandırılan sesli işaretlerdir (üstün, esre, ötre). Bu bağlamda Enîs, hareketlerin de birer harf olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰² Ayrıca, Enîs'e göre geleneksel yaklaşımı benimseyenler, tenâfûr içeren kelimedeki harflerin tam ve kısmi birleşimini de dikkate almamışlardır. Enîs, bu ayrımın kelimenin fonetik yapısını anlamak için kritik olduğunu vurgulayarak tenâfûrün iki temel nedenini açıklamıştır: Birincisi, yakın mahreçli harflerin bir arada kullanılması sonucu dil kaslarının aşırı zorlanması; ikincisi, toplumun alışık olmadığı (garîb) kelimelerin telaffuzundaki yabancılık hissi.¹⁰³

⁹⁹ Enîs, *Mûsîka'ş-şi'r*, 28.

¹⁰⁰ Enîs, *Mûsîka'ş-şi'r*, 29.

¹⁰¹ Enîs, *Mûsîka'ş-şi'r*, 22-24.

¹⁰² Enîs, *Mûsîka'ş-şi'r*, 22.

¹⁰³ Enîs, *Mûsîka'ş-şi'r*, 23.

Enis'e göre مُنْعُ kelimesi, aslında "مُع-مُع" şeklinde iki ayrı heceden oluşmaktadır. Bu yapısal ayrım, kelimenin fonetik özelliklerini daha iyi anlamak için önemlidir. Ona göre kelimenin ilk hecesinde ه harfi ile ع harfi arasında, ikinci hecesinde ise خ harfi ile ع harfi arasında sesli harf olan "ötre" (u) bulunmaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla her iki hecenin harfleri arasında tam bir birleşmeden bahsedilemez. Bu hecelerdeki harflerin kısmi bir birleşmesi söz konusudur. Bu kısmi birleşim, kelimenin telaffuzunda bir miktar zorluk yaratsa da asıl tenâfür birinci ve ikinci heceleri oluşturan harfler arasında değildir. Ona göre kelime-deki esas tenâfür, ilk hecenin son harfi olan ع harfi ile ikinci hecenin ilk harfi olan خ harfinin tam birleşiminden kaynaklanmaktadır. Zira ع harfi harekesiz olduğu için sessiz bir harf olarak kabul edilir ve akabinde gelen خ ile tam bir birleşim içindedir. Bu da mahreçleri yakın harflerin tam birleşimine ve kelimenin telaffuzunda belirgin bir zorluğa ve kulağa hoş gelmeyen bir ses kombinasyonuna yol açmaktadır.¹⁰⁵

Tenâfürün meşhur örneğinin fonetik analizini yapan bir diğer dilbilimci Muhammed Ali Rızk el-Hafâcî'dir. Hafâcî, مُنْعُ kelimesinin fonetik analizini şöyle açıklar:

مُنْعُ kelimesi, üç farklı gırtlak sesinden oluşmaktadır. Bunlar ه, ع ve خ harfidir. Her biri kendine özgü fonetik özelliklere sahip olan bu sesler, bir araya geldiklerinde telaffuzu oldukça zorlaştıran bir kombinasyon oluştururlar.¹⁰⁶ Bu seslerin fonetik özellikleri incelendiğinde, hepsinin gırtlak bölgesinde veya yakınında olduğu görülür. Söz konusu harflerden ه ve خ mehmuse (fısıltılı/ötümsüz) ve rihvet (sürtünmeli) harflerken, ع mechûre (ötümlü) ve rihvet (sürtünmeli) bir harftir. Bu seslerin çıkış yerlerinin yakınlığı, birinden diğerine geçişi zorlaştırır ve kelimenin akıcı bir şekilde telaffuz edilmesini engeller.¹⁰⁷ Ayrıca, tüm seslerin rihvet harfleri olması, telaffuz için ekstra çaba gerektirir ve

¹⁰⁴ Enîs, *Mûsîka's-şi'r*, 22-23.

¹⁰⁵ Enîs, *Mûsîka's-şi'r*, 22-23.

¹⁰⁶ Hafacî, *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye*, 213-214.

¹⁰⁷ Hafacî, *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye*, 214.

bu durum konuşmacıyı yorarken, dinleyici için de kulağa hoş gelmeyen bir etki yaratır. Kelimenin yapısındaki bir diğer önemli faktör, ع sesinin kelimedeki tekrarı ve kelimedeki hareke yetersizliği sayılabilir. Rihvet sesleri daha fazla nefes gerektirdiğinden, kelimenin telaffuzunu zorlaştırır ve kulağa daha sert gelmesine neden olur. Bu harflerden ع sesinin tekrarı ise monotonluk yaratarak kulağa hoş gelmez. Ayrıca, harfler arasındaki hareke yetersizliği, seslerin akıcı bir şekilde birleşmesini engeller.¹⁰⁸ Sonuç olarak, مُغْنَع kelimesinin fonetik yapısı, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle tenâfûre (kulağa hoş gelmeme) neden olmaktadır. Bu faktörler arasında çıkış yerlerinin yakınlığı, sürtünmeli seslerin yoğunluğu, ötümsüz seslerin baskınlığı, ses tekrarı sayılabilir. Bu özelliklerin kombinasyonu, kelimenin telaffuzunu zorlaştırmakta ve dinleyici için kulağa hoş gelmeyen bir etki yaratmaktadır. Bu durum, Arap dilinde bazı ses kombinasyonlarının neden tercih edilmediğini ve dilin fonetik yapısının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁰⁹

Yukarıdaki bilgilere göre مُغْنَع kelimesindeki tenâfûrün oluşmasına neden olan başlıca özellikler, Arapçada bir arada bulunması nadir olan boğaz harflerinin bu kelimedeki toplanmasıyla başlar. Bu durum, dilin ve boğazın aynı bölgesinde art arda farklı hareketler yapılmasını gerektirerek kas kontrolünü zorlaştırır. Ayrıca, mahreç yakınlığı bulunan harflerin art arda gelmesi, dilin ve boğazın hızlı ve hassas hareketler yapmasını gerektirir. Bu da telaffuzu zorlaştırır ve hata yapma olasılığını artırır. Aynı kelimedeki fısıltılı (mehmûs) harflerin bir araya gelmesi, ses tellerinin titreşimini minimize ederken nefes kontrolünün önemini artırır ve kelimenin anlaşılır bir şekilde telaffuz edilmesini zorlaştırır. Son olarak, kelimeyi oluşturan tüm harflerin rihvet (sürtünmeli) özellikte olması, sürekli bir hava akışı gerektirdiğinden nefes kontrolünü zorlaştırır ve boğaz kaslarının daha fazla çalışmasına neden olur. Tüm bu faktörler bir araya gelerek, مُغْنَع kelimesinin telaffuzunu oldukça zorlaştırır ve belirgin bir tenâfûr örneği oluşturur.

¹⁰⁸ Hafacî, 'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye, 214-215.

¹⁰⁹ Hafacî, 'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye, 215-216.

Hafif tenâfûr örneği olan مُسْتَشْرِزَات kelimesine de kısaca temas eden Enîs, öncelikle bu kelimeyi مُسْ-تَشْ-زِرَات (müs-teş-zirât) şeklinde üç heceye ayırmakla başlar. Ona göre kelimedeki iki yerde tenâfûr gerçekleşmektedir. Birincisi, ilk hecenin (مُسْ) son harfi olan س ile ikinci hecenin (تَشْ) ilk harfi olan ت arasında gerçekleşir. İkinci tenâfûr yeri ise ikinci hecenin (تَشْ) son harfi ش ile üçüncü hecenin (زِرَات) ilk harfi ز arasında meydana gelir. Zira ilk ve ikinci hecelerin son harfleri (س ve ش) harekeleri olmadığı için sessiz harf olarak okunurlar. Böylece kendilerinden sonra gelen ت ve ز harfleri ile tam bir birleşim gerçekleşir. Dolayısıyla mahreci yakın harflerin (س - ت ve ش - ز tam birleşimi tenâfûrün oluşmasına neden olan en temel sebep teşkil eder.¹¹⁰

Muhammed Alî el-Hafâcî, İbrahim Enîs'in açıklamalarını genişleterek bu kelimenin fonetik analizini derinleştirmiştir. Hafâcî'ye göre, مُسْتَشْرِزَات kelimesinin ilk tenâfûr nedeni, sekiz harften oluşmasıdır.¹¹¹ Arapça kelimeler genellikle üç, dört veya beş harfli olduğundan, bu uzunluk telaffuzu zorlaştırır ve kelimeyi daha ağır hale getirir. Harflerin çıkış yerleri de bu zorluğa katkıda bulunur; kelimedeki harflerin çoğu dudaklar ve diş etleri arasında çıkarılır. Kelimedeki م dudak ünsüzü, س diş ucu ünsüzü, ش diş ünsüzü, ت diş ünsüzü ve ز diş ünsüzüdür. Bu benzerlik, telaffuzu daha da zorlaştırır.¹¹² Kelimedeki bitişik ünsüzler (سْت-شْرِز) bulunur ve aralarında sesli harf (hareke) olmaması, telaffuzun akıcılığını bozar. مُسْتَشْرِزَات kelimesinde sadece bir sesli harf (elif) bulunurken, diğer yedi harf ünsüzdür. Sesli harfler, ünsüzlere göre daha kolay telaffuz edilir, bu nedenle sesli harf azlığı telaffuzu zorlaştırır. Ünsüzlerin yarısının (ز - س - ش) dilin damağa hızlıca vurulmasıyla çıkarılır. Bu durum harfin telaffuzu için daha fazla efor gerektirir ve kelimeyi daha ağır hale getirir.¹¹³

¹¹⁰ Enîs, *Mûsîka's-şî'r*, 24.

¹¹¹ Hafâcî, *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye*, 219.

¹¹² Hafâcî, *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye*, 220.

¹¹³ Hafâcî, *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye*, 19-20.

Buna göre مُسْتَشْرِزَات kelimesindeki tenâfûrün, Arap dilinin fonetik yapısına aykırı birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir. Kelimenin alışılmadık uzunluğu, Arapçada nadir görülen ses kombinasyonlarını içermesi ve yakın mahrepli harflerin yoğunluğu, telaffuzu önemli ölçüde zorlaştırır. Özellikle fısıltılı ve sürtünmeli ünsüzlerin peş peşe gelmesi, nefes kontrolünü ve ses üretimini karmaşıklaştırır. Buna ek olarak, ر harfinin kendine özgü telaffuz zorluğu ve ش harfinin komşu harfler nedeniyle özellik kaybı, kelimenin genel ses akışını bozar. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde, مُسْتَشْرِزَات kelimesi Arap dili konuşucuları için telaffuzu güç ve kulağa hoş gelmeyen bir yapı oluşturur. Bu durum, kelimenin Arap dilbiliminde klasik bir tenâfûr örneği olarak kabul edilmesine yol açar ve dilin ses uyumu prensiplerinin önemini vurgular.

Sonuç

Tenâfûr-i hurûf kavramı, Arap belâgatinde önemli bir yere sahiptir ve bu kavramın tarihsel süreç içerisinde farklı yaklaşımlar ışığında incelenmesi, dilin karmaşık yapısını ve çok boyutlu doğasını ortaya koymaktadır. Bu kavramın gelişimi, klasik dönemden modern çağa kadar dilbilim ve edebiyat alanlarında derin izler bırakmış, dil teorisi ve uygulamasında önemli değişimlere yol açmıştır.

Klasik dönem dilbilimcileri, tenâfûr kavramını çoğunlukla fonetik açıdan ele almışlardır. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin harflerin mahreçlerine dayalı sistematik incelemesi, kavramın temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşım, ses bilimi açısından önemli bir zemin oluştursa da modern fonetik çalışmalarının ortaya koyduğu karmaşık ses etkileşimlerini tam olarak açıklayamamaktadır. Câhiz'in bazı harflerin bir arada kullanılamayacağı yönündeki gözlemi, dildeki doğal sınırlamaları vurgulaması açısından dikkate değerdir. Ancak bu bunun da dilin dinamik yapısını ve zaman içinde değişebilen fonetik kuralları yeterince yansıtmadığı bilinmelidir. Rummânî ve İbn Cinnî gibi diğer erken dönem dilbilimcileri de benzer şekilde tenâfûrü fiziksel ve fonetik temellere dayandırmışlardır. Bu yaklaşımlar, tenâfûrün temel yapısını ortaya koymuş olsa da dilin çok boyutlu doğasını tam olarak yansıtmakta yetersiz kalmıştır.

Abdülkâhir el-Cürçânî'nin nazım teorisi, tenâfûr kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Cürçânî'nin bu konuda bağlamın önemini vurgulaması,

tenâfûrün sadece fonetik bir olgu olmadığını, aynı zamanda metnin genel yapısı ve anlamıyla da ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşım, modern dilbilim teorilerinin öncüsü olarak değerlendirilebilir ve dilin bütüncül analizine katkıda bulunmuştur. Cürcânî'nin teorisi, dilin yapısal ve anlamsal boyutlarını dikkate alması açısından önemlidir. Ayrıca tenâfûrün metnin genel yapısı ve anlamıyla ilişkisinin bulunduğunu vurgulaması bakımından da değerlidir.

İbnü'l-Esîr'in tenâfûrün anlaşılmasında tek ölçütün "işitme" olduğu yönündeki görüşü ve Yahya el-Alevî'nin bu ölçütü "zevk" kavramı ile açıklaması, tenâfûrün öznel boyutunu vurgulamaktadır. Bu iki yaklaşım, dil algısının bireysel farklılıklarını dikkate alması açısından önemlidir; ancak bu iki yaklaşım, tenâfûrün objektif ölçütlerle değerlendirilmesini zorlaştırabileceği ve bilimsel analizlerde sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir.

Modern dönemde, tenâfûr kavramına yaklaşımda önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Ahmed eş-Şayib'in edebi ifadenin ses uyumu ve akıcılığı bağlamında tenâfûr ele alması, kavramı daha geniş bir edebi çerçeveye oturtmuştur. Bekri Şeyh Emin'in kelimelerin fesâhatinin sadece telaffuz kolaylığına değil, anlamı etkili bir şekilde iletme yeteneğine de bağlı olduğunu savunması, tenâfûr kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle Muhammed en-Nüveyhî'nin tenâfûrün şiirsel anlatımı güçlendiren bilinçli bir tercih olabileceği yönündeki görüşü, kavramın olumlu yönlerini de ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, tenâfûrün yaratıcı kullanımına dikkat çekmekte ve dilin estetik potansiyelini vurgulamaktadır.

İbrahim Enîs ve Muhammed Alî el-Hafâcî'nin modern sesbilim analizleri, tenâfûr kavramının daha detaylı ve bilimsel bir şekilde incelenmesine imkân sağlamıştır. Enîs'in tenâfûr harflerin tam veya kısmi birleşimi açısından incelemesi ve hareketlerin tenâfûrün azaltmasındaki rolünü vurgulaması, kavramın daha teknik bir analizle incelenmesini sağlamıştır. Hafâcî'nin kelimenin uzunluğu, nadir görülen harf kombinasyonları, bitişik ünsüzler gibi faktörleri ele alması, tenâfûr kavramının çok boyutlu yapısını ortaya koymuştur. Bu teknik analizler, tenâfûrün oluşumunda rol oynayan çeşitli faktörleri sistematik bir şekilde ortaya koymuş ve kavramın karmaşık doğasını vurgulamıştır.

Çalışmada tenâfûr-i hurûf kavramının Arap belâgatindeki yeri ve önemi, tarihsel süreç içerisinde değişen ve gelişen bir anlayışla ele alınmıştır. Klasik

teorilerden modern analizlere uzanan bu süreçte, tenâfür kavramının sadece dilbilimsel bir olgu olmadığı, aynı zamanda edebi, estetik ve kültürel boyutları olan kompleks bir kavram olduğu anlaşılmıştır. Bu çok yönlü yaklaşım, tenâfürün dil kullanımındaki rolünü daha iyi anlamamıza ve dilin farklı boyutlarını bütüncül bir şekilde değerlendirmemize olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak, tenâfür-i hurûf kavramının tarihsel gelişimi ve çok boyutlu analizi, dilin karmaşık doğasını ve insan iletişiminin inceliklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda tenâfür kavramının daha geniş bir bakış açısıyla ve farklı dillerdeki yansımalarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi, sadece Arap dili ve edebiyatı çalışmalarına değil, aynı zamanda genel dilbilim teorilerine, edebi eleştiri yaklaşımlarına ve kültürlerarası iletişim çalışmalarına da önemli katkılar sunabilir. Bu kavramın edebi metinlerdeki işlevinin incelenmesi, yazarların üslup ve tekniklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak edebi eleştiri alanına yeni bakış açıları kazandırabilirken, farklı dillerdeki görünümünün karşılaştırmalı olarak ele alınması da diller arasındaki ses bilimsel ve estetik farklılıkların daha iyi kavranmasına yardımcı olabilir.

Kaynakça

- ‘Alem, Yahya Mîr. “İshâmâtü ‘ulemâi’t-ta’miye fi’l-lisâniyyâti’l-‘Arabiyye”. *Mecelletü mecmâi’l-lugati’l-‘Arabiyye bi Dimaşk* 3/79 (2005), 521-546.
- Alevî, Ebû İdris İmâm Müeyyed Billâh Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî. *et-Tırâzü’l-mütezzammîn li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz*. Beyrut: Dâru’l-kutubî’l-‘asriyye, 2002.
- Bahâüddîn es-Sübkî, Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdilkafî. *‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh*. Beyrut: Dâru’l-kutubî’l-‘asriyye, 2003.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. Beyrut: Dâru ve mektebetü’l-hilâl, 1423.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman. *Delâilü’l-i‘câz fî ilmi’l-me‘ânî*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-kutubî’l-‘ilmiyye, 2001.

- Desûkî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ muhtasari'l-me'ânî*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-'asriyye, 2007.
- Enîs, İbrahim. *Mûsîka'ş-şî'r*. Matba'atü Lecneti'l-beyânî'l-'Arabî, 1952.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed 'Ivaz. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, 2001.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. 'Amr. *Kitâbü'l-'ayn*. Beyrut: Dâru ve mektebeti'l-hilâl, ts.
- Feyyûd, Abdufettâh Besyûnî. *'İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye ve nakdiyye li mesâilî'l-me'ânî*. Kahire: Mektebtu Vehbe, 1407.
- Hafacî, Muhammed Ali Rızk. *'İlmü'l-fesâhati'l-'Arabiyye: Mukaddime fi'n-nazarîyye ve't-tatbîk*. Kahire: Dâru'l-me'arif, 1979.
- Hamad, Gânım Kadûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru 'Ammâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2007.
- Haşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- Hindâvî, Abdülhamîd. "Tahkik Bölümü". *el-Hasâis*. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-misriyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsîlî. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2000.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.
- Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sa'îd el-Halebî. *Sirru'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1982.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1420.

- İsferâyîni, Ebû İshâk 'İsâmüddîn İbrahîm b. Muhammed b. 'Arabşah. *el-Atvel Şerhu Telhîsi Miftâhî'l-'ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 2001.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 2003.
- Kur'an Yolu*. Erişim 25 Aralık 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*. Bağdat: Matbâ'âtü'l-Mecma'î'l-'ilmiyyî'l-İrâkî, 1986.
- Merâgî, Ahmed Mustafâ. *'Ulûmu'l-belâga: el-Beyân el-me'ânî el-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1993/1414.
- Meydânî, Abdurrahm an b. Hasan Habenneke. *el-Belâgatu'l-'Arabiyye usûsuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1996.
- Nüveyhî, Muhammed. *eş-Şi'rü'l-câhilî menhec fî dirâsetihi ve takvîmih*. Kahire: ed-Dâru'l-kavmiyye, ts.
- Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddîn Muhammed b Ebî Bekr b Abdilkadir. *Muh-târü's-Sıhah*. el-Mektebetü'l-'asriyye, 5. Basım, 1999.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsa b. Alî el-Bağdâdî. *en-Nüket fî i'câzî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefüllah, Muhammed Zağlûl Selâm. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1976.
- Sa'idî, Abdülmüte'âl. *Bugyetü'l-idâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî ulûmi'l-belâga*. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 17. Basım, 2005.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Miftâhü'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 1987.
- Şâyib, Ahmed. *el-Üslûb: Dirâse belâgiyye tahliliyye li-usûli'l-esalibi'l-edebiyye*. Kahire: Mektebetü'n-nehdati'l-Misriyye, 12. Basım, 1956.
- Şâyib, Fevzî Hasan. *Eserü'l-kavânîni's-savtiyye fî binâi'l-kelîmeti'l-'Arabiyye*. Ürdün: 'Âlemü'l-kutubî'l-hadîs, 2004.
- Şeyâdî, Nasîra. "Üsûlü't-tefkîrî'l-ıstılâhî es-savtî inde'l-felâsifeti'l-müslimîn ve mesâdiruhüm". *Mecelletü İhâlât* 3 (2019), 38-65.

- Şeyh Emîn, Bekrî. *el-Belâga fî sevhîye'l-cedîd: İlmü'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 6. Basım, 1999.
- Şivî, İhâb Hemmâm. "el-Mütenâfirâtü's-savtiyye el-câize fî'l-binyeti's-sarfiyye". *Mecelletü Külliyyeti'l-âdab Câmi'atü'l-Mansûriyye* 62 (2018), 268-293.
- Tabâne, Bedevî Ahmed. *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*. Riyâd: Dâru'l-Menâre, 3. Basım, 1988.
- Tayyân, Muhammed Hasan. *Keyfe tagdû fasîhen 'affe'l-lisân*. Kuveyt: Vizaretü'l-evkaf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 2012.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh. *el-Mutavvel şerhu Telhîsi'l-Miftahi'l-'ulûm*. Dâru'l-kutubî'l-'ilmiyye, 2001.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh. *Muhtasaru'l-me'ânî*. Kum: Dâru'l-fikr, 1411.
- Temmâm, Hassan. *el-Lugatü'l-'Arabiyye mebnâhâ ve ma'nâhâ*. Dâru's-sekâfe, 1994.
- Zevzenî, Muhammed b. Osman. *Şerhu't-Telhîs*. (Berlin Halk Kütüphanesi,), ts.